
Milica Kacin Wohinz

Ob 'abesinski' vojni

Italijanska historiografija doslej ni posvečala večje pozornosti raziskavam vojaške zgodovine in odnosu fašizma do vojske v obdobju med dvema svetovnima vojnama. In vendar je v tem obdobju fašistična Italija imela kar tri pomembne vojaške intervencije: dokončno okupacijo vzhodne Somalije ter pacifikacija ali rekonkvista uporniške Cirenaike v Libiji v letih 1927-1931, napad ter osvojitve Abesinije-Etiopije v letih 1935-1936 in takoj za tem neuradna udeležba, skupaj z nacistično Nemčijo, na Francovi strani v španski državljanski vojni. Italijanski vojaški zgodovini se posveča zlasti Giorgio Rochat, ki je med drugim objavil razprave o italijanski vojski od prve svetovne vojne do Mussolinija, o Mussoliniju in oboroženih silah, o italijanskem kolonializmu, o vlogi oboroženih sil v fašističnem režimu in druge.¹

Z osvojitvijo Etiopije in njeno aneksijo je Italija postala 'imperij'. Njena imperialistična ekspanzija se je realizirala precej pozno, tedaj ko so bila najbogatejša ozemlja v Afriki in Aziji že osvojena in spremenjena v kolonije najmočnejših evropskih držav. Šele po ustanovitvi enotne države, sredi 19. stoletja, se je Italija poskušala povzpeti med velesile z osvajanjem kolonij. Toda, medtem ko je bil kolonializem velesil povezan z njihovim ekonomskim vzponom in širjenjem trga, je Italija v njem iskala rešitev svojih notranjih gospodarskih kriz; vodilni italijanski razred je namreč videl vsaj začasen izhod iz teh kriz v zunanji ekspanziji. Tako so bile osvojene leta 1889 Eritreja, leta 1890 Somalija, leta 1912 Libija in leta 1936 Etiopija. V zadnjo fazo italijanskega - fašističnega imperializma spadata še aneksija Albanije in osvajanje Jadrana oziroma Mediterana v drugi svetovni vojni, z aneksijo Ljubljanske pokrajine, dela Dalmacije, Gorskega Kotarja in Hrvatskega primorja, dela Črne gore in večjega dela Kosova in Metohije. S porazom Italije v drugi svetovni vojni je njen imperij propadel, le Somalija je ostala pod italijansko upravo do leta 1960.

Etiopija, tedaj imenovana Abesinija, je bila povezana z Italijo od leta 1889 s pogodbo "Ucciali", ki je dajala Italiji določene pravice na njenem ozemlju. Člen 17 te pogodbe pa je bil interpretiran dvoumno; Italija je sodila, da prepušča njeni vladi diplomatsko zastopstvo Etiopije, le-ta pa je določilo drugače interpretirala in se je v zunanji politiki obnašala neodvisno. Temu je sledila prva etiopska vojna, 1895-1896, v kateri je bila Italija poražena in Etiopija je postala popolnoma neodvisna. Drugo vojno je sprožil incident pri Ual-Ual, ko naj bi etiopske oborožene sile 5. decembra 1934 napadle oddelek italijanske vojske. Incident je izrabil Mussolini za napad na Etiopijo, ki pa ga je že prej načrtoval. Dne 3. oktobra 1935 je italijanska vojska pod poveljstvom generala Emilia De Bona (novembra ga je nasledil general Pietro Badoglio), prekoračila mejo in zavzela Aduo. Po nekaj zmagovitih bitkah in begu cesarja - neguša Haila Salasija (vrnil se je v Etiopijo leta 1941), je 5. maja 1936 padla prestolnica Adis Abeba. Proglašen je bil italijanski imperij - "Impero d'Italia",

---

¹ Giorgio Rochat: *Militari e politici nella preparazione della campagna d'Etiopia (1932-1936)*. Zgodovino italijanske vojne v Etiopiji sta obsežneje opisala Giovanni Del Boca: *La guerra d'Abissinia* Milano 1965 ter Mario Giovana: *L'avventura fascista in Etiopia* (Teti editore).

kralj Vittorio Emanuele II. je postal "Imperatore d'Italia". Etiopija, Eritreja in Somalija so bile odtelej enotna italijanska kolonija: Africa Orientale Italiana - AOI.

Osvajanju Etiopije je najbolj nasprotovala Anglija, ki je imela na istem območju svoje kolonije in je obvladovala Sredozemlje, kjer je nastala ob napadu velika napetost. Anglija je takoj zahtevala sankcije proti Italiji in celo gospodarsko blokado. Društvo narodov ji je ugodilo in prvič v svoji zgodovini uporabilo 16. člen lastnega pakta o sankcijah proti državi članici, ki bi napovedala vojno v pogojih, prepovedanih v istem paktu. Dvainpetdeset držav je sprejelo sklep o sankcijah in ga tudi izvajalo, med njimi Jugoslavija; odklonile so ga le Avstrija, Madžarska, Albanija in Paragvaj. Sankcije so bile omejene na gospodarsko in finančno izmenjavo. Prepovedano je bilo izvažati v Italijo vojni material in surovine za vojno industrijo, odklonjena so bila posojila italijanski vladi in medsebojna pomoč. Ravnanje držav je nadzoroval posebni odbor, vendar so bile sankcije neučinkovite, mnoge države so kršile pravila, ker so prizadevala tudi njihovo zunanjo trgovino. Po aneksiji Etiopije k Italiji so bile preklicane.² Kljub omejenosti in kršenju določil so gospodarske sankcije Italiji vendarle povzročale precejšnje težave, prisiljena je bila uvesti globalno politiko avtarkije.

Oceno libijske in etiopske vojne je dal Rochat: "Bili sta lahki in zanesljivi vojni, odločala je izjemna nadmoč v moštvu in orožju in neomejeno razpolaganje s sredstvi; bilo je malo izgub in mnogo odlikovanj, povrhu pa še podpora velikanske publicitetne kampanje ter učinkovitega ljudskega konsenza. Vendar se je treba spomniti še drugega obraza teh vojn, tragične količine masakrov, uporabe strupenih plinov, trpljenje, prizadejano prebivalstvu in predvsem leta krvavih operacij za uničenje gverile. (...) Dolga in brutalna represija abesinske gverile med leti 1936 in 1940 se razen v obsegu, lahko meri z ameriško vojno v Vietnamu glede uporabe modernih sredstev (...), brutalnosti operacij (...), nerazumevanje vzrokov ljudskega odpora (...), rasističnega prezira do Afričanov." Italijansko zatiranje v Etiopiji ni uspelo premagati ljudskega odpora, kljub temu da ta ni imel nikakršne zunanje pomoči. Med leti 1936 in 1941 so bile v rokah partizanov cele pokrajine. Ko je leta 1940 Anglija, ki je že bila v vojni z Italijo, poslala gverilcem pomoč, je nad večjim delom Etiopije prenehala italijanska oblast. "Protigverila v vzhodni Afriki ostaja ena od najbolj temnih strani italijanske vojaške zgodovine (...) Fašistična propaganda je, čez vsakršno mero kredibilnosti, poveljevala lahke zmage v letih 1935-1936 in prikriila razočaranja poznejših procesov zatiranja. Oborožene sile so zato stopale nasproti svetovni vojni z avreolo moči, ki je temeljila na 'bluffu' in goljufiji, čemur so podlegali tudi tisti, ki so dobro poznali povsem drugačno stvarnost."³ Po oceni Enza Santarellija pa italijanska osvojitvev Etiopije ni bila toliko posledica italijanske želje ali potrebe po koloniji, kolikor želja po uvrstitvi Italije med velike sile. Čeprav je fašizem tedaj dobil maksimalni ljudski konsenz, podprla ga je tudi katoliška cerkev, so se pokazala prva resna ekonomska, socialna in politična nasprotja v notranjosti države.⁴

² Za splošne podatke primerjaj *Dizionario storico politico italiano*, razna gesla.

³ Giorgio Rochat: *L'Esercito e il fascismo. Fascismo e società italiana*. Piccola biblioteca Einaudi, Torino, 1973, str. 113-115.

⁴ Enzo Santarelli: *L'espansionismo imperialistico del 1920-1940*. Storia della Società italiana, La dittatura fascista, 22. Teti Editore, Milano, 1983, str. 392-393.

Kako je abesinska vojna vplivala na razvoj odnosov med Jugoslavijo in Italijo, ki so se prav ta čas, po dolgih letih napetosti, napadalnosti in celo grozeče italijanske vojaške agresije, začeli tajati. Prvi znak je bila zamenjava veleposlanika v Beogradu Carla Gallija z Guidom Violo januarja 1935. Iz njegovega poročila italijanskemu zunanjemu ministrstvu o odnosih med državama v letu 1935 zvemo, da so bili med 8. oktobrom in sredino decembra 1934 ti odnosi na najbolj kritični točki zaradi umora kralja Aleksandra v Marseillu. Jugoslavija je pod pritiskom Anglije in Francije dušila izražanje antiitalijanstva in zvrčala krivdo za umor na Madžarsko. Ko pa je Viola izročil januarja 1935 akreditive jugoslovanskemu princu regentu, je po naročilu Mussolinija ponudil italijansko prijateljstvo in sodelovanje, kar je jugoslovanski tisk z navdušenjem pozdravil: "Jadran združuje in ne ločuje dveh dežel," je zapisalo dotlej najbolj protiitalijansko usmerjeno beograjsko *Vreme*, ki odslej ni štedilo besed za poveličevanje Mussolinija. Beograjska vlada je bila bolj realna in je Violovo izjavo sprejela samo kot izhodišče za normalizacijo odnosov. Nov predsednik vlade, od poletja 1935, Milan Stojadinović je dobre medsebojne namene še poglobil. Posledice so se pokazale v recipročnem izvozu-uvozu nekaterih časopisov, kar je bilo pomembno predvsem za jugoslovansko manjšino v Italiji. Tisku sta vladi zapovedali, da je prenehal s kampanjo proti sosednji državi. Od konca septembra do srede oktobra sta vladi izmenjali seznama vprašanj, ki bi jih morali državi rešiti. Za Jugoslavijo je bilo najpomembnejše vprašanje hrvaških ustašev, ki so se zatekli pod streho Italije. Rešitev tega vprašanja je bila predpogoj za popolno razčiščenje odnosov med državama.

Najbolj pomembna pa je bila Stojadinovićeve izjava 9. avgusta 1935, da bo Jugoslavija v primeru italijansko - etiopske vojne ostala nevtralna. To je potrdil kongres Male antante na Bledu 29. in 30. avgusta. Mussolini je zato 20. septembra 1935 naročil veleposlaniku Violi, naj predsedniku Stojadinoviću pove: "che ho notato con soddisfazione contegno obiettivo tenuto dalla Jugoslavia nei riguardi questione abissina e aggiunga che io sono sempre disposto a prendere in esame - allo scopo di migliorarli - l'insieme dei rapporti italo-jugoslavi."⁵ V pripravah na vojno v Etiopiji je Italija očitno poskušala pridobiti prijateljstvo in podporo celo tiste Jugoslavije, kateri je od leta 1926, kljub tedaj še veljavni pogodbi o pristrčnem sodelovanju, grozila z razbitjem.

Vojna v Etiopiji je kljub vsemu zamrznila ugoden razvoj odnosov med državama in odložila njuno sporazumevanje do srede leta 1936. Jugoslavija je namreč pristala na popolno izvajanje sankcij, kljub temu da so prizadele njeno lastno zunanjo trgovino. Bila je na tretjem mestu v menjavi blaga z Italijo, za Nemčijo in Avstrijo. Po podatkih dnevnika *Slovenec* oktobra 1935 je uvoz iz Italije leta 1935 padel v primerjavi z letom 1934 z 52,1 na 46,8 milijonov lir, izvoz v Italijo pa s 33,4 na 31,0 milijonov lir.⁶ Jugoslavija je izvajala sklep o sankcijah iz naslednjih razlogov: spoštovanje pakta Društva narodov in načela kolektivne varnosti; pritisk

⁵ Archivio diplomatico storico del Ministero degli affari esteri, Rapporti Italo-jugoslavi, Affari politici (dalje ADSME, AP, Jug.), 1935, b. 57. Poročilo Virole 31. 12. 1935 in Mussolinijeva brzojavka 20. 9. 1935, v prevodu: "z zadovoljstvom sem sprejel objektivno obnašanje Jugoslavije glede abesinske zadeve in dodajte, da sem jaz vedno pripravljen presoditi celotne italijansko-jugoslovanske odnose, z namenom, da bi jih izboljšali."

⁶ *Slovenec*, 15. 10. 1935.

Anglije; prepričanje, da Italija, zavzeta v Afriki, ne bo več mogla vplivati na mir v Podonavju; strah Jugoslavije, da bo izolirana ob naraščajoči moči Nemčije ter možnem državnem udaru v Avstriji; upanje, da bo sankcionistična politika pomenila presedan za madžarske revizionistične nevarnosti, deloma pa tudi "zaradi našega omahovanja v zvezi z nenehnim dokazovanjem jugoslovanskih želja po lojalnem in dolgotrajnem sporazumu. (...) Tako je ob zaključku leta jugoslovanska zunanja politika do nas razprta med potrebo, da izpolni ženevske obveznosti in da se ne upre odkrito angleškim pritiskom ter, na drugi strani, med željo, da ne bi nepopravljivo kompromitirala odnosov z Italijo, posebej z vidika bodočnosti in stalne skrbi, da bi se ji za vedno zaprl italijanski trg." Tako je ocenil položaj veleposlanik Viola in opozoril italijansko vlado, naj bo pripravljena sprejeti jugoslovansko ponovno iniciativo po "slavnem koncu našega afriškega podviga".⁷

Kako so se sankcije konkretno izrazile v Sloveniji zvezo tudi iz poročila italijanskega generalnega konzula v Ljubljani Nataleja z dne 19. novembra 1935: ljubljanske banke od prejšnjega dne dalje zavračajo menice, ki so plačljive v Italiji; vrednost italijanskih vrednostnih papirjev je močno padla; v Slovenijo prihajajo mnogi trgovci iz Italije in drugih sosednih držav z namenom kupovati blago in ga tihotapiti v Italijo, pred začetkom veljavnosti sankcij, 18. novembrom, je bilo poslano v Italijo prek Postojne mnogo železniških vagonov jugoslovanskega blaga, italijansko blago pa je bilo ustavljeno na meji.⁸

Skrb Jugoslavije, da ne bi škodovala začetnim sporazumevanjem z močno sosedo, je razvidna iz dejstva, da je dosledno spoštovala dogovor o lojalnosti tiska. Ljubljanski dnevnik *Slovenec* je npr. poročal o poteku vojne brez lastnih interpretacij ali komentarjev; če si jih je včasih privoščil, je nastopila cenzura. *Ponedeljski Slovenec*, ki je stalno poročal o dogajanju "Od Soče čez Zilo" pa je o Primorski prinašal le nepolitične vsakdanje novice, med katerimi jih je bilo prav malo posvečenih življenju in razpoloženju ljudi med vojno, vpoklicanim možem na abesinsko fronto, brez komentarjev je poročal o draginji, nabiralnih akcijah zlata, padlih v Afriki, fašistični propagandi itd. Nekaj več podatkov o tem najdemo v tedniku hrvaške in slovenske emigracije *Istra*. Iz tega sklepamo, da se je Jugoslavija rigorozno držala obljube o utišanju tiska, ki je dobro desetletje ostro rovaril proti Italiji. Na zborovanju Radikalne zajednice Jugoslavije 10. maja 1936 v Ljubljani naj bi, po poročilu italijanskega veleposlanika v Beogradu, dr. Korošec rekel o italijansko-abesinski vojni naslednje: "Vso dobo vojne v Afriki se je naše javno mnenje držalo popolnoma rezervirano in korektno in moramo priznati, tudi italijansko javno mnenje do nas je bilo podobno. Želimo, da se tudi v bodoče obdrže med državama dobri in korektni sosedski odnosi." Te besede, dodaja veleposlanik Viola, imajo poseben pomen spričo njegovih čustev, ki so bila vedno ostro protitalijanska, v zvezi z italijansko dejavnostjo za razbijanje Jugoslavije pa obremenjena s stalno skrbjo.⁹

Nekoliko drugače se je obnašalo liberalno *Jutro*. Že februarja 1935 je *Mariborski večernik Jutra* v članku "Slovenci in Hrvatje v abesinski klavnici", opozarjal svet, da bodo le-te poslali v prvo linijo, proti čemur da že protestira italijanska protifašistična emigracija v Parizu, ko opozarja abesinsko vlado, naj bo na to

⁷ ADSME, AP, Jug., 1935, b. 57.

⁸ ADSME, AP, Jug., 1935, b. 54.

⁹ ADSME, AP, Jug., 1936, b. 77.

pozorna, naj slovanske ujetnike obranava drugače kot italijanske in naj v ta namen najame posebne tolmače. Vlada v Addis Abebi naj bi torej ustanovila poseben oddelek, ki bi skrbel za propagando in pomiritev vojakov neitalijanske narodnosti.¹⁰

Glasilo Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine Istra si je pomagalo tako, da je protivojno in protifašistično propagando opravljalo s ponatisi člankov, izjav, dokumentov iz italijanskega protifašističnega tiska, ki je izhajal v emigraciji, predvsem v Franciji. V Istri zato najdemo take naslove: "Talijanski antifašizam i Julijska krajina", "Talijanski antifašizam zove jugoslovensku emigraciju na saradnju u ovom odlučnom momentu", "Poruka talijanskih antifašista Istri", "Talijanski antifašisti okupljeni u Ženevi, protiv rata u Abesiniji", "Kongres Talijana u inostranstvu protiv fašizma i abesinskog rata" in podobno. Zaradi močne italijanske antifašistične propagande se je Komunistična partija Italije obrnila prav na časopis Istro, da bi ustvarjala zaveznštva, ljudsko fronto za boj vojni in fašizmu. V začetku mobilizacije v Italiji je Istra zapisala, da pobirajo zlasti slovenske in hrvaške fante, ki se bodo morali "klati za tuje interese z ljudstvom, ki jim ni nič žalega storilo" in da država vabi prostovoljce na delo v afriških kolonijah, k gradnji cest, da bi se znebila čimveč "drugorodcev". Plačuje jim 25 lir dnevno.¹¹

Zaradi pomanjkljivih virov še ni možen prikaz celovitega življenja primorskih Slovencev v času abesinske vojne. Srečali so se z vojnimi razmerami že šest let prej kot ostali Slovenci v Jugoslaviji, posebej specifično pa je dejstvo, da so morali sodelovati v agresiji na etiopski narod na strani tistega agresorja, ki je njih same podredil, nekaj let zatem pa še jugoslovanske Slovence. Najbolje bi o teh doživetjih najbrž povedali sami udeleženci te vojne, tisti, ki so šli v puščavo s puškami na ramah in tisti, ki so ostali doma, če so še med živimi. Osnovno podobo življenja primorskih Slovencev med to vojno avanturo pa dobimo tudi iz 'paberkov', ki jih najdemo v dnevnem časopisju, v dokumentih italijanskih oblastnih organov in drugih arhivskih ali spominskih virih, čeprav so fragmentarni in težko preverljivi.

Prvo je vprašanje mobilizacije mož za etiopsko vojno. Italija je mobilizirala vse leto 1935; poleg letnika, ki je bil na vrsti za nabor tudi vojaške obveznike od letnika 1901 do 1914. Fašistični funkcionarji in drugi patrioti so vstopali prostovoljno. Med drugimi je marca 1936 odšel na vojno, ko se je že nagibala h koncu, sekretar fašistične stranke - PNF, "federale" tržaške pokrajine Carlo Perusino, ki ga poznamo predvsem po načrtih za raznaroditev Slovencev in Hrvatov.¹² Nadomestil ga je dotedanji podsekretar, nam še bolj znani Emilio Grazioli, ki je postal tržaški "federale" oktobra 1936. Za Perusinom je odšel tudi koprski fašistični sekretar Almericogna, "znan po svojih svoječasnih kazenskih ekspedicijah po Istri".¹³

Po podatkih iz Slovenca je bilo oktobra 1939 v Italiji pod orožjem 1,200.000 mož, od tega v Etiopiji 300.000.¹⁴ Novembra je poročevalec iz Port Saida sporočal, da je šlo skozi Sueški prekop 12 transportnih ladij s 13.000 "svezih italijanskih čet" in

¹⁰ ADSME, AP, Jug., 1935, b. 54.

¹¹ Istra, 1. 3. 1935.

¹² M. Kacin-Wohinz: Fašistični programi raznarodovanja Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XV-XVI, 1975-1976, št. 1-2, str. 157-167.

¹³ Ponedeljski Slovenec, 24. 2. 1936.

¹⁴ Slovenec, 24. 11. 1935.

35.000 tonami živeža in bojnega materiala. V nasprotni smeri naj bi plulo 10 italijanskih parnikov z 9476 ranjenci.¹⁵ To so številke v tedanjem tisku, ki bodo preverljive le s podrobnejšo raziskavo italijanskih virov. Po istih virih je 17. oktobra odšel iz Gorice 23. pešpolk, v katerem je bilo 24 univerzitetnih študentov - prostovoljcev.

Po poročilih časopisa Istra je med odhodom slovenskih fantov na vojno prihajalo do demonstracij in incidentov. V začetku aprila 1935 naj bi 3000 slovenskih nabornikov v spremstvu svojcev ob korakanju skozi Gorico prepevala prepovedane slovenske pesmi in vzklikalo "Dol s fašizmom", nekateri med njimi pa tudi "Heil Hitler"; spopadali so se fašisti, ko so reagirali na njihovo obnašanje. Odtlej naj bi oblasti vpoklicevale le posamično.¹⁶ Tudi partijski aktivist Albin Vodopivec je te dogodke potrdil v poročilu vodstvu KPI v Pariz in ocenjeval, da je srečanje ljudi ob naborih ustvarjalo "neke vrste skupnost (...) vezi, ki jih je težko definirati. (...) Nastaja neko protifašistično stanje, ki ga je mogoče takole specificirati: za nas zakon ne obstaja, svobodno uživamo življenje, vsa naša čustva izražamo s pesmijo."¹⁷

Koliko Slovencev je bilo poslanih na vojno v Etiopijo najbrž ne bomo nikoli zvedeli, saj tudi v italijanskih virih niso registrirani po narodnosti. V emigrantskem časopisu Istra piše, da jih je bilo do septembra mobiliziranih 12.000, pa tudi dodaja, da je vir nepreverjen.¹⁸ To ne pomeni, da so bili vsi poslani v Afriko, kljub temu se številka zdi pretirana. Slovenec pa je poročal: "Veliko slovenskih fantov, baje okoli 30%, je v 70., 81., 83. in 84., polku divizije 'Gavignana', ki se je borila pri Adui. Največje boje je imela divizija na poti čez reko Mareb in na strmih klancih pri Daro Takele ter pri zavzetju mesta Adu, kjer se je posebej odlikoval 84. polk. Koliko znašajo izgube še ni znano."¹⁹ Iz fašističnega glasila *Il Popolo di Trieste* zvemo, da je 3. januarja 1936 padla prva "camicia nera" - črna srajca iz Julijske krajine in sicer Fortunato Rasset iz Spodnje Idrije, pripadnik 62. legije MVSN (Milizia volontaria per la sicurezza dello Stato),²⁰ imenovane "Isonzo". Rasset je bil Slovenec. Dne 2. februarja 1936 so mu v Idriji slovesno odkrili spominsko ploščo. Na plošči je bilo zapisano, da je Rasset "potrdil italijanstvo, ker je padel za zopetno potrditev italijanstva heroične eritrejske zemlje ob reki Gededa. To potrjuje, da je moral nek abesinski oddelek vdreti na italijansko ozemlje, "dodaja Slovenec.²¹ Skupaj z Rassetom omenja italijanski fašistični časopis nekega Gateja iz Cerknega, poudarjajoč, da sta s svojo smrtjo v vrstah črnih srajc "dokazala, da se sme Italija zanašati tudi na zvestobo svojih novih državljanov... Oba sta bila navdušena fašista", dodaja Slovenec. Leopold Podgornik iz Čepovana pa je odšel v Afriko kot delavec s prvim septembrskim transportom in je tam umrl.²²

Po podatkih Slovenca so do marca 1936 padli: Anton Svetel iz Manč, Valentin Habe iz Vojskega nad Idrijo, Viktor Colja iz Gabrovice pri Komnu (vsak razred ljudske šole, ki so ga ti obiskovali, bo poimenovan po njih), Jožef Ivančič iz

¹⁵ Slovenec, 19. 11. 1935.

¹⁶ Istra, 25. 5. 1935.

¹⁷ Istituto Gramsci v Rimu, Arhiv KPI 1401, 22-25.

¹⁸ Istra, 20. 9. 1935.

¹⁹ Slovenec, 21. 10. 1935.

²⁰ *Il Popolo di Trieste*, 25. 1. 1936

²¹ Ponedeljski Slovenec, 3. 2. 1936.

²² Ponedeljski Slovenec, 17. 2. 1936; citat je vzet iz *Popolo di Trieste* 12. 2. 1936.

Matulj, Franc Grohar iz Doberdoba, Puc iz Škocijana ob Soči, Andrej Boltar iz Trsta,²³ Franc Bajt iz Ponikev pri Sv. Luciji, Jožef Božič iz Budanj, med zadnjimi pa še Jurij Kozma iz Pirana. Pri mašah zadušnicah oziroma komemoracijah je praviloma govoril pokrajinski prefekt.²⁴ V Abesiniji je umrl tudi Franc Likar iz Dolnje Otlice, bil je v kemični četi divizije Gavignana.²⁵ To so le tista imena, ki jih je zabeležil Slovenec, sicer pa je ugotavljal tudi, da izgube v Afriki niso bile velike. To razberemo iz govora tržaškega "federala", ki je ob neki slavnosti, tik pred koncem vojne, navedel 13 imen iz tržaške province. Iz goriške province naj bi jih bilo tudi približno toliko, "kakor vidimo smrtnih žrtev iz Primorja v Afriki, Hvala Bogu, ni veliko".²⁶ Po podatkih nemške agencije je od začetka vojne 3. oktobra do 31. decembra 1935 padlo vsega le 86 italijanskih vojakov, 14 je bilo pogrešanih, za boleznijo in nesrečami pa je umrlo 390 mož. Poleg vojske so namreč prihajali v Vzhodno Afriko, v zaledje fronte, tudi delavci prostovoljci, v istem času naj bi jih bilo, predvsem v sosednji Eritreji 61.000.²⁷ Med njimi je posebej kosila bolezen in smrt. Po italijanskih virih se je za delo v Vzhodno Afriko, posebej po osvojitvi Etiopije prijavljalo mnogo brezposelnih delavcev slovenske narodnosti in oblasti na Goriškem naj bi jim dajale prednost, pred italijanskimi prosilci, češ da so močni, navajeni težko delati, njihov odhod pa je bil tudi v skladu s politiko favoriziranja emigracije v korist poitalijančevanja drugorodcev. Oblasti so posebej vabile slovenske kmete, naj gredo kot koloni v afriške kolonije.

Iz Slovenca pa vzemo tudi, da se je v britansko kolonijo Kenijo zateklo okoli 400 dezerterjev, o čemer naj bi bil govor v angleškem parlamentu, med njimi naj bi bilo tudi nekaj Slovencev s Primorske in Nemcev z Južnega Tirola.²⁸ Da so bili prebegi tudi na abesinsko stran, priča primer Klementa Serga iz Matulj. Z letalom je prebegnil na etiopsko stran v Addis Abebo v samem začetku vojne, sprejet je bil pri cesarju Hajleju Salasiju. Po padcu Addis Abebe je bil prijet in vojaško sodišče ga je 28. julija 1936 obsodilo na smrt skupno s še tremi slovenskimi vojaki iz Postojne in oficirjem z Reke.²⁹

Drugo je vprašanje, kako so se slovenski možje in njihovo politično vodstvo odzvali na vpoklic na vojno. Kako zelo so se branili mobilizacije v vojsko, ki je šla v vojno zato, da bi podredila neki narod, tako kakor je podredila slovenskega in hrvaškega, povedo podatki o dezerterjih ali ubežnikih. V Jugoslaviji so jim pejorativno rekli "Abesinci". Tržaško politično vodstvo ilegalnega slovenskega narodnega gibanja se je sestalo prav z namenom, da ugotovi, kako naj se Slovenci obnašajo v tem primeru. Član tega vodstva Dorče Sardoč je v svojih spominskih zapisal: "Potem je prišla abesinska vojna. Emigrantska organizacija je vrgla parolo na Primorsko, naj vsi tisti, ki bi bili vpoklicani, zbežijo čez mejo. Menil sem, da bodo vpoklicani letnik 1909 ali 1910 in kvečjemu 1911. Zračunal sem, da bi pri tem prišlo v poštev kakih dvesto Slovencev. (...) Dolgo smo razpravljali, ali naj ti fantje zbežijo ali naj gredo v vojsko. Trije iz odbora so sprejeli tezo emigrantske

²³ Ponedeljski Slovenec, 2. 3. 1936.

²⁴ Ponedeljski Slovenec, 23. 3. 1936.

²⁵ Ponedeljski Slovenec, 18. 5. 1936.

²⁶ Ponedeljski Slovenec, 20. 4. 1936.

²⁷ Ponedeljski Slovenec, 7. 1. 1936.

²⁸ Ponedeljski Slovenec, 24. 2. 1936.

²⁹ Istra, 4. 9. 1936; A. Nedog - M. Kacin-Wohinz: *Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine de-lauskega gibanja na Slovenskem 1930-1941*. Ljubljana 1967, str. 107.

organizacije, češ, kaj bodo hodili Slovenci in Hrvatje gradit imperij in umirat v Afriko. Sam pa sem gledal drugače na ta problem. 'Recimo, da jih bo šlo, vzemimo srednje število, tristo ali štiristo - koliko jih bo ubitih? (...) Vsi ne bodo padli (...) ker abesinska vojna verjetno ne bo tako huda, kot je bila svetovna. (...) Nekaj jih bo padlo, a tisti, ki (...) se bodo vrnili, se poročili in imeli bomo tristo slovenskih družin. Če gredo čez mejo, pa bodo dekleta ostala neporočena. Torej ne zgubimo samo tristo ali štiristo fantov, zgubimo štiristo mož in družin!' Hudičeva debata se je razvnela, saj ni bilo prijetno pošiljati fante v Abesinijo. Mnogi od njih so se (...) vrnili bolni in so zgodaj umrli, tudi brat moje poznejše žene. (...) Mnogim sem zdiral zobe kar po vrsti, ker niso imeli vitaminov in afriško podnebje je bilo strašno. (...) Po daljšem obotavljanju so me pooblastili, da grem v Ljubljano prepričevat organizacijo, naj spremeni svoje stališče. Naslednjo soboto sem šel v Ljubljano, sklical ljudi in jim razložil svoje mnenje. Kdor noče v vojsko, naj zbeži, ampak stališče organizacije naj bo, da ostanejo v Italiji."³⁰

Po podatkih, ki jih je poslal eden izmed voditeljev emigrantske organizacije Albert Rejec direkciji Komunistične partije Italije v Pariz, ko je z njo sklepal akcijski sporazum, je pribežalo v Jugoslavijo okoli 1000 mož. Vodstvo KPI, zanj Malipiero - Ruggero Grieco, je namreč v pismu Rejcu, oziroma tigrovskemu vodstvu v Ljubljano, 5. novembra 1935, prosilo za natančne podatke o dezertirjih, morebitnih intervjujih z njimi o tem, kako jim pomaga jugoslovanski Rdeči križ itd. Kajti italijanska partija je pripravljena posredovati pri italijanskih skrbstvenih organih, "da pripomoremo k naporom, ki so jih jugoslovanski prijatelji pripravljene posvetiti v pomoč italijanskim dezertirjem, večinoma iz Julijske krajine, katere smatramo za žrtve politike fašistične vlade." Takole so odgovorili "dragim prijateljem" "spoštovani prijatelji" iz Ljubljane, seveda v italijanščini: Glede na mobilizacijo v Jugoslaviji odgovarjamo samo deloma na vaša vprašanja o vojaških dezertirjih. Deljeni so na dve kategoriji: 1. Tisti, ki so dezertirali v uniformi, ali brez nje, naravnost iz vojašnic. S temi ravnajo jugoslovanske oblasti kot s pravimi dezertirji in jih konfinirajo v Donavsko banovino. Tam morajo sami poskrbeti za preživetje, ker so na kmetih, gibljejo se lahko le na omejenem območju. Število le-teh ne presega 50 mož. Njihovo življenje je težko, ker ne dobe dela. Ni res, kar pišejo nekateri časopisi, da jih pošiljajo v koncentracijska taborišča; žive ločeno po posameznih krajih, raje bi bili koncentrirani na enem mestu, kot prepuščeni samim sebi. 2. Tisti, ki se niso odzvali mobilizaciji in so zbežali, čim so zaznali to nevarnost, je po uradnih podatkih okrog 700, po naših okrog 1000. V Sloveniji jih je 500, na Hrvaškem 200, ostali so v drugih banovinah. Samo kakšnih 40 je italijanske narodnosti, večinoma so doma na obmejnem področju, tamkaj se namreč, skoraj nihče ni odzval mobilizaciji, "preprosto, vsa možka mladina je zbežala". Oblasti v Jugoslaviji jih imajo kar za begunce, omejujejo jim samo bivanje v krajih ob italijansko-jugoslovanski meji. Dobili so v oktobru majhno denarno podporo, preje in pozneje pa nič več. Nekateri so sporočili svojim prijateljem v Italijo, naj ne bežijo, naj gredo raje v Abesinijo, kakor da pridejo stradati v emigracijo. "Nevednost ljudi v Italiji glede tega, kaj bo v resnici afriška kampanja ter slabe novice prvih dezertirjev o življenju

³⁰ Dorče Sarđoć: *Tigrova sled, Pričevanje o uporih primorskih ljudi pod fašizmom*. Založništvo tržaškega tiska, Založba Lipa, 1983, str. 108-109.

v emigraciji je obdržalo večino mož v Italiji. Število pobeglih v Jugoslavijo pred mobilizacijo je bilo zelo pretirano. Pisali so o 2, 3 in celo štirih tisočih. Vse pretirano..."³¹

Po poročilu konfidenta italijanski ambasadi v Beogradu je pred 3. oktobrom zbežalo v Jugoslavijo vsega 632 mož, od tega jih je bilo 482 v Dravski banovini ali Sloveniji, 92 v Savski ali Hrvaški, v Donavski 20, posamezniki pa so bili v drugih banovinah. Med njimi so bili tudi Italijani iz notranjosti države in iz Julijske krajine. Jugoslovanska vlada naj bi jim za prvo pomoč namenila 12.000 din, 347 je priskrbela delo. Dezerterji so bili razdeljeni na dve skupini: prva vezana na emigrantsko društvo Tabor v Ljubljani, druga na zagrebški društvi Prehrana in Istra; društva so priskrbela kuhinje in postelje - v Ljubljani 50, v Zagrebu 18. Sicer pa zvemo tudi iz italijanskih virov, da so bili mnogi dezerterji internirani, da jih domačini grdo gledajo in da delodajalci izkoriščajo njihovo težko stanje tako, da jih plačujejo zgolj s prehranjevanjem.³²

Dne 10. novembra 1935 je jugoslovanski minister za gozdove in rudnike Gojko Janković poslal okrožnico "Zbrinjavanje izbeglica iz Istre", v kateri sporoča raznim organom, da je število emigrantov zelo naraslo, da so vsa ministrstva podvzela hitro akcijo za njihovo preskrbo z zaposlovanjem v vladnih podjetjih in javnih delih, vendar ker to ne bo zadostovalo, naroča ministrstvo zasebnim podjetjem, naj priskočijo na pomoč. Begunci da so večinoma zemljiški delavci, kmetje, pa tudi svobodni poklici ter rokodelci: kovači, šoferji, mizarji, krovci itd. Naj torej v desetih dneh sestavijo spisek zasebnih podjetji, ki so pripravljena sprejeti ubežnike in po tem spisku jih bo ministrstvo razpošiljalo na delo. "Poduzeća u neposrednoj blizini granice nisu podesna. Ova se akcija ima izvesti strogo poverljivo, a ima se i sama poduzeća upozoriti na nužnu diskreciju po ovom pitanju."³³ Koliko je opozorilo o zaupnosti akcije veljalo, nam pove podatek, da je okrožnica bila poslana italijanskemu ministrstvu za zunanje zadeve hitro po njenem izidu.

Kako so se zaposleni ali nezaposleni ubežniki počutili v Jugoslaviji, pa pove še tole pismo, ki ga je zaplenila italijanska cenzura: "Če bi naši italijanski gospodarji poznali vtis, ki ga napravi Jugoslavija na vsakega, tudi na najboljše patriote, ki pridejo iz naših krajev (...) ne bi zavirali izselitve, kajti to bi bila najučinkovitejša akcija za raznaroditev."³⁴ Februarja 1936 je *L'Informateur italien*, bilten Internacionalnega komiteja za pomoč žrtvam italijanskega fašizma, katerega častni predsednik je bil Romain Rolland, podpredsednik pa Jean Richard Bloch, objavil novico, da so italijanske organizacije po iniciativi tega komiteja poslale 5000 frankov "kao svoj prvi prilog za pomaganje mnogobrojnih mladih Hrvata i Slovenaca koji su prebjegli u Jugoslaviju kako ne bi bili upućeni u Afriku. Internacionalni komitet za pomoč nastavlja sakupljanjem."³⁵ Dne 3. januarja 1936

³¹ Istituto A. Gramsci v Rimu, Arhiv KPI, sig. 1299-23 in sl. Obe pismi, z drugimi dokumenti v zvezi s pogajanjem med KPI in TIGR-om, sta objavljeni v M. Kacin-Wohinz: *Appunti sul movimento antifascista sloveno della Venezia Giulia*. Quaderni, vol. II, Centro di ricerche storiche - Rovigno, 1972, str. 428-430. V slovenskem prevodu so dokumenti objavljeni v M. Kacin-Wohinz: *Iz Arhiva Komunistične partije Italije o akcijskem paktu med KPI in Narodno-revolucionarnim gibanjem Slovencev in Hrvatov Julijske krajine*, december 1935- marec 1936. Goriški letnik 9, 1982, str. 109-122.

³² ADSME, AP, Jug., 1936, b. 74.

³³ ADSME, AP, Jug., 1935, b. 68.

³⁴ Archivio Centrale dello Stato, Ministero dell' Interno, Direzione Generale della Pubblica Sicurezza, Affari Generali e Riservati (dalje ACS, PS, AGR), 1920-1945, C 1, b. 11.

³⁵ Istra, 21. 2. 1936.

so emigranti jugoslovanskih narodnosti v Ameriki ustanovili Združenje za obrambo Jugoslovanov v Italiji s sedežem v New Yorku. Njegov cilj je bil informiranje ameriške in svetovne javnosti o položaju v Julijski krajini in beguncev ter jim materialno in moralno pomagati. Po poročilu italijanskega generalnega konzula v New Yorku je odboru predsedoval Ilija Bratina. Odbor je ustanovil sklad s 100.000 dolarji, od katerega je 30% poslal v Beograd za emigrante, 25% je porabil za antiitalijansko propagando v ZDA, 25% pa za širjenje antifašističnega tiska v Italiji.³⁶ Italijanske oblasti so strogo kaznovale ljudi, ki so bili prijeti pri ilegalnem prehodu čez mejo. Iz jugoslovanskega tiska zveemo za posamezne primere: Silvester Čopi iz Čezsoče, Jože Mlekuž iz Kala, Benjamin Gorkič iz Vrtojbe, Jože Erzetič iz Sv.Martina, so bili kaznovani z dvema mesecema zapora in 2000 lir denarne kazni.

Tretje in najpomembnejše vprašanje velja ljudem na Primorskem: kako so občutili vojno in kako so se obnašali. Vojne so se na neki način razveselili, beremo v nekaterih virih, saj so pričakovali poraz Italije, zmago Velike Britanije in kot posledico lastno nacionalno odrešitev. Med samo vojno pa je vendarle prevladala protivojna propaganda italijanske in svetovne levice, ki je ustvarjala ljudske fronte za boj proti vojni in fašizmu, širila jo je tudi organizacija TIGR, posebej pa so protivojno razpoloženje ustvarjale težke gospodarske razmere in izkušnje na fronti.

Italija je uvedla posebne vojne razmere v oskrbi prebivalstva, zlasti potem ko je Društvo narodov začelo izvajati sankcije. Med drugim so bile maksimirane cene živil, ki so v letu 1935 izredno hitro naraščale, omejena je bila prodaja določenih artiklov, oblasti so se trudile intenzivirati domačo pridelavo kmetijskih pridelkov, za pokrivanje stroškov vojne so organizirali akcije za zbiranje dragih kovin in surovin. Dopisnik Slovenca je oktobra poročal iz Rima, da se je mesto na zunaj le malo spremenilo, vse teče po normalnem tiru, nekoliko več je le vojaških uniform na cesti. Toda v mestne avtobuse so uvedli pogon na "gasogen", s kotli zadaj, tuja imena trgovin in drugih izveskov so spremenili v italijanska, odpravljajo predvsem angleške napise, "nobena dežela na svetu sedaj v Italiji ni tako osovražena kot Anglija", iz izložb so pobrali inozemsko blago, cene so se podvojile pri milu in bencinu, cene živilom pa postopoma rastejo, ljudje najtežje občutijo podražitev makaronov, od katerih Italijani žive, žene vpoklicanih vojakov ne dobivajo na dan niti 15 din podpore. Vlada je uvedla posebne ukrepe glede prodaje mesa, ker je bila odvisna od sedaj ustavljenega uvoza mesa, je poročal dalje dopisnik, omejila je prodajo na določene dneve v tednu, restavracijam pa je prepovedala streči pri enem obroku z dvema vrstama mesa. Dopisnik hudomušno dodaja, da vse to ne bo prizadelo Italijanov, saj itak jedo samo makarone. Vlada je za varčevanje energije pri razsvetljavi določila spremembo ure in delovnega urnika, zato, pravi dopisnik, je nočno življenje zamrlo, tujih turistov skorajda ni več.³⁷

Medsindikalni odbor v Gorici je z veljavo 19. oktobra 1935 določil maksimirane cene za večji del potrebščin, med drugim: telečje meso po 7,50 lir, goveje od 4,20 do 6 in svinjsko po 7 lir kg, maslo po 9,80 lir, najboljša moka 1,70, sladkor 6,05 lir, mleko 0,80 itd. Hkrati je bile v Trstu maksimirane cene: maslo po 11,60

³⁶ Istra, 14. 2. 1936; ADSME, AP, Jug., 1936, b. 74.

³⁷ Slovenec, 24. 11. 1935.

lir, sladkor po 6,20, mleko po 1 liro liter, goveje meso od 3,80 do 6 lir za kg itd.³⁸ Goriški prefekt Tommaso Ciampani je na zboru Trgovske in obrtne zbornice - tedaj preimenovane v Sosvet za korporativno gospodarstvo - takole opisal gospodarski položaj na Goriškem: Pokrajina bo občutila posledice sankcij predvsem zaradi ustavljenega uvoza živine in lesa iz Jugoslavije, deloma bosta to nadomestili Avstrija in Ogrska "predvsem pa moramo poskrbeti za kokošjerejo in rejo kuncev v vseh družinah (...) dvigniti moramo tudi pridelek oljnatih semen (...) v nadomestilo za olivno olje (...) primanjkljaj volne in bombaža moramo izenačiti z drugimi nitkastimi pridelki, bodisi rastlinskimi bodisi umetnimi kot so konoplje, lan, rayon. Gotovo ste že tudi čitali, da se že grade tovarne, v katerih se bo izdelovala volna iz posnetega mleka..." Skrbeti je treba tudi za dvig izvoza sadja in zelenjave v antisankcionistične države, je dodal, inozemski premog pa bo treba nadomestiti z domačim iz Raše.³⁹

Že od začetka vojne se je začela akcija za zbiranje zlata za delno kritje stroškov vojne. Časopisi so vabili prostovoljce s parolo: "Darovati zlato državi je radost". Odziv je bil velik, so pisali italijanski časopisi. Bogati "kar tekmujejo kdo se bo bolj izkazal. Častniki, športniki in drugi poklanjajo svoja zlata in srebrna odlikovanja na oltar domovine. Val darežljivosti je zajel tudi katoliške kroge. (...) Tudi goriški nadškof Margotti se je oglasil. Poslal je pokrajinskemu tajniku kot dar za zlato zbirko zlato verižico za naprsni križec in vatikanski zlatnik. Svoj dar je pospremil s pismom, v katerem pravi da mu njegovo osebno uboštvo ne dopušča, da bi za drago domovino storil, kar njegovo srce po pravici želi. (...) Ker nima zlata poklanja lastne molitve in molitve, ki se v vsej nadškofiji dvigajo dnevno k Bogu za Italijo in njene junaške vojake." Poleg zlata in srebra so zbirali v vsej državi tudi staro železo, jeklo, kotlovinu, cunje itd. Na sedežih provincijskih vodstev fašistične stranke so bili odprti posebni uradi za sprejemanje prostovoljnih prispevkov, razen tega pa so fašistični zastopniki in miličniki z vozovi hodili od hiše do hiše in pobirali vse od kraja. Zlato je "Banco d'Italia" pretapljala v denar. Po podatkih italijanskih časopisov so bili "ljudje neprekosljivi v požrtvovalni dobroti: vsi se hočejo do kraja boriti za zmago Italije", je poročal Slovenec.⁴⁰ Mesto Gorica je podarilo skladu zlato medaljo, ki jo je dobilo zaradi "mučeništva in zasluga" v prvi svetovni vojni.⁴¹

Najbolj je ostala v spominu ljudem oddaja poročnih prstanov, proglašena kot "Giornata della fede", ki pa ni bila samo prostovoljna, saj so bili ljudje politično nadzorovani in vsaj eden od zakoncev je oddal prstan, da ga je drugi lahko prikri. Slovenec piše, da "menda kmalu ne bo nobenega poročenca več, ki ne bi bil žrtvoval svojega prstana". V zameno so dobivali železne obročke, ki so jih slavnostno blagoslavljali duhovniki, v Gorici pa tudi nadškof Margotti.⁴²

Na Goriškem naj bi fašistična organizacija po podatkih Slovenca nabrala v mesecu decembru 26.300 kg zlata, 15.231 zlatih prstanov, kar se poročevalcu zdi zelo skromno, in 227.950 kg srebra.⁴³ Ti podatki so zagotovo močno pretirani ali zgrešeni, saj iz italijanskega časopisa Popolo di Trieste zvemo za bolj realne rezul-

³⁸ Ponedeljski Slovenec, 21. 10. 1935; 28. 10. 1935.

³⁹ Ponedeljski Slovenec, 9. 12. 1935.

⁴⁰ Ponedeljski Slovenec, 23. 12. 1935.

⁴¹ Ponedeljski Slovenec, 30. 12. 1935.

⁴² Ponedeljski Slovenec, 7. 1. 1936.

⁴³ Ponedeljski Slovenec, 13. 1. 1936.

tate in sicer, da je Trst do konca leta 1935 oddal 310 kg zlata, 950 kg srebra, 550 ton železa, 45 kvintalov bombaža, 1030 kg bronca, 12 kvintalov bakra in 60 kvintalov mešanih metalov.⁴⁴

Zmago v Etiopiji in proglasitev "Rimskega imperija" je blagoslovila Cerkev z obveznimi slavnostnimi mašami in zvonjenjem. Goriški nadškof Margotti je pel *Te Deum* 8. maja v Gorici, poveličeval zmago in Duceja ter odredil vsem župnijam Goriške, da opravijo slavnost. Za kolektivno poslušanje Mussolinijevega govora po radiu v Gorici ob zavzetju Addis Abebe naj bi bilo "mobiliziranih" 160.000 ljudi, po hribih so goreli kresovi. V Trstu se je slovesnosti - adunate - na Trgu UnitÉ udeležilo okoli 50.000 ljudi, slovesno mašo in patriotičen govor je imel škof Luigi Fogar pri sv. Justu.⁴⁵ Kolikšna je bila propaganda med vojno in po njej v fašističnih glasilih, literaturi, prireditvah ni težko sklepati. Opera Nazionale Balilla je predpisala učencem osnovnih šol molitev: "(...) Bog, Gospod naš, ščitite našo drago domovino in naše vojake v Vzhodni Afriki, ki obenem z zastavami rimske kulture prinašajo tem krajem luč Kristusovega križa."⁴⁶ Otroci so v šoli prepevali: "Facetta nera bell' Abissina, aspetta, aspetta che giÉ l'ora s'avvicina quando saremo vicino a te, noi ti daremo un' altra legge e un altro re."⁴⁷

Iz fragmentov in posameznih podatkov v dokumentih italijanskih oblasti si lahko ustvarimo podobo o obnašanju ljudi med vojno v Etiopiji. Prijave konfidentov govore o nezadovoljstvu, kritikah, žalitvah, političnem defetizmu, namenskem izzivanju in torej tudi o pogumu, ki ga prej ni bilo. Iz seznamov konfiniranih iz teh let zvemo, da so bili mnogi obsojeni na 1 do 5 let konfinacije, ker so poskusili zbežati pred mobilizacijo, drugi ker so jim pomagali, nekateri zaradi defetizma, kritike priprav na vojno, protivojnih manifestacij in propagande, prepevanja slovenskih pa tudi žaljivih pesmi, vzklikov ("Viva l'Inghilterra, qui c'e' la fame"; za vzklika "Porco Mussolini", "Schifosa Italia" 5 let konfinacije) itd. Pogosti so bili skrunjenje fašističnih emblemov, zidni napisi, izobešanje slovanskih zastav, letaki. Med javnim prenosom Mussolinijevega govora ob napadu na Etiopijo 3. oktobra 1935 so tigrovci v Knežaku prekinili električni tok, preprečili poslušanje zvočnikov in onemogočili "adunato". Storilcev takih dejanj praviloma niso odkrili. Posamezniki so bili prijavljeni kvesturi, zaslišani in obsojeni na različne kazni od svarila, opomina in konfinacije do zaporov. Iz goriške province je bilo od maja 1935 do maja 1936 konfiniranih 50 oseb, v veliki večini slovenske narodnosti, iz tržaške 71, med njimi mnogi Italijani, iz reške 22 in iz puljske 32, večinoma Hrvatov.⁴⁸

Mnogo je bilo prijav duhovnikov, češ da niso naročili zvonjenja ali se niso udeležili zborovanj ob napadu 3. oktobra 1935 in ob zmagi 5. maja 1936, ali so odklonili slavnostno mašo, ali niso hoteli blagosloviti železnih prstanov itd. Najbrž ni slučaj, da je prav decembra 1935 neznani dobro informirani konfident, očitno iz visokih cerkvenih krogov, poslal Ministrstvu za notranje zadeve obtožbo in seznam vseh slovenskih duhovnikov goriške nadškofije z osnovnimi podatki in kratko politično karakteristiko. V spremnem dopisu pravi, da se že dolgo zanima

⁴⁴ Il Popolo di Trieste, 1. 1. 1936.

⁴⁵ Ponedeljski Slovenec, 11. 5. 1936.

⁴⁶ Slovenec, 20. 1. 1936.

⁴⁷ "Črn obrazek, lepa Abesinka, počakaj saj se že bliža ura, ko se ti bomo približali in ti dali nov zakon in novega kralja." Po spominu avtorice.

⁴⁸ A. Dal Pont - S. Carolini: *L' Italia al confino*, II. La Pietra, Milano 1983.

za ta problem, ki je eden od najtežjih in najbolj nujnih. "Vse antiitalijansko in antifašistično gibanje v coni: ves gnev drugorodnega prebivalstva, ki se vsak dan bolj stopnjuje in občuti: ves slavizem, ki prevladuje in dnevno narašča na Goriškem, je delo duhovnikov. Nekateri neumorno delujejo za spodbujanje slovanskega iredentističnega gibanja. (...) Številni duhovniki se posvečajo dejavni in lokavi hujskajoči propagandi na vsem obmejnem in gorskem območju vzdržujoč organizacijo ali organizacije tajnih pseudo-kulturnih krožkov, krožkov, ki imajo en sam namen: ohraniti živ slavizem, tendenciozno srbofilski, med množico in opogumljati sovraštvo ter odpor proti Italiji. Skoraj vsi duhovniki, ki uče v semeniških opravljajo metodično in vztrajno protiitalijansko delo, z vnaprej določenim namenom vzgojiti vedno nove slovanske duhovnike, s slovanskimi in antifašističnimi čustvi, tako da bo tzv. 'skrb za duše' v drugorodnih vaseh vedno delo znanih duhovnikov, vzgojenih v posebnem vzdušju, sovražnem Italiji. Na desetine in desetine je duhovnikov, ki so že bili politični konfiniranci ali že kaznovani z opozorilom ali svarilom, in namesto, da bi jih odstranili iz cone, so ostali v službi v slovanskih, znano najbolj sovražnih centrih, kjer skupaj s prebivalstvom pripravljajo tisto čemur odkrito pravijo 'pot maščevanja'. (...) Prav danes (15. december 1935) se je zgodil nov dogodek, ki me je prisilil poročati: solkanski dekan je danes zjutraj odklonil blagoslovitev železnih prstanov, ki jih je treba izročiti darovalcem zlatih rink..." To spremno obtožujoče pismo in seznam duhovnikov je notranje ministrstvo razmnožilo in poslalo Generalni direkciji za kulte ter goriškemu prefektu, ki je odgovoril z nekaterimi dodatnimi, tudi zanikujočimi podatki.⁴⁹

Pomemben dogodek, ki sovpada z vojno in v zvezi z njo snujočo se ljudsko fronto se je zgodil na Tržaškem, ko so za Božič decembra 1935 ilegalno organizirani tržaški narodnjaški mladeniči obdarovali revne družine na Krasu. Medtem ko so bili ljudje pri polnočnici, so v vaseh Prosek, Kontovel, Opčine, Bane, Orlek, Bazovica in Dolina položili pred vhodna vrata okoli 80 majhnih zavojev, v vsakem so bili čevlji, obleka, majica za otroke, sladkarije in knjige. Vse skupaj je bilo ocenjeno od italijanske kvesture na 1500 lir vrednosti. Knjige so bile natisnjene v Ljubljani, razen "Barčice", ki jo je izdala leta 1933 Goriška Mohorjeva družba, a je ni smela razpečavati. Po poročilu kvesture gre za "novo iredentistično propagando, ki je tembolj presenetljiva zaradi dolge dobe neaktivnosti", razložena pa je z zadnjimi besedami poslanice, ki je bila priložena v zavoju in sicer: "Zunaj rjovejo zverine, ki napadajo naš dom, da bi ga porušili... Toda tu notri je toplo in je tako svetlo kot malokdaj doslej." Ta "svetla luč", komentira poročevalec, pomeni upanje, ki ga je v slovanskih politikantih prebudil abesinski podvig. Pričakujejo zavezništvo Jugoslavije z Anglijo, poraz Italije in odrešitev Primorske in Istre. Za novo leto pa sta bili izobešeni še zastavici s slovanskimi barvami pri Barkovljah in Malem Repnu, ponekod pa razširjeni letaki: "V kratkem bo ves Jadran jugoslovanski". Navkljub molku ljudi, nekateri so zavoje hitro odnesli karabinjerjem, drugi samo knjige, tretji so vse tihoma obdržali, je policija odkrila organizacijo z obdarovalci in jih 18 aretirala. Priznali so krivdo. Organizatorji so bili Roman Pahor, Alojz Ferluga, Stanislav Sosič ter Vladimir Turina, ki so bili že prej "aktivni iredentisti". Denar za darila so zbrali pri ljudeh, sicer pa so se

⁴⁹ ACS, PS, AGR, 1903-1949, K2, fasc. K-13.

mladeniči sestajali tudi zato, da so brali tigrovski časopis Svoboda. Pri vojaku Danilu Stubelu, ki se je vračal z dopusta na fronto v Etiopijo, je policija našla več letakov, ki naj bi jih tamkaj delil slovenskim vojakom. Pri Romanu Pahorju pa so našli tudi članek o učinku sankcij v Italiji, s podpisom "Igor", namenjen za ljubljanski časopis Glas naroda, podoben članek so našli tudi pri Turini za Jutro.⁵⁰ Petnajst udeležencev obdarovalne akcije, oproščen je bil mladoletni Vid Vremec, je bilo obsojenih 10. februarja 1936 na 2 do 5 let konfinacije. Roman Pahor pa je bil posebej obsojen 12. februarja, skupaj s Ivanom Ruplom in Giovannijem Woditzko; dolžili so jih "antifašistične dejavnosti".

Primer stroge kazni in hudih posledic, tudi zaradi vojne v Etiopiji, je zadeval Andreja Manfredo iz Kobarida, ki se je komajda vrnil iz zapora, kamor ga je Posebno sodišče za zaščito države poslalo že na prvem tržaškem procesu, septembra 1930. Ponovno je bil prijet in obsojen od istega sodišča leta 1937 na 7 let in pol zapora, ker je poleg protifašistične in komunistične propagande dal odstraniti zastavo, ki je bila izobešena ob zavzetju Addis Abebe. Manfreda je umrl v zaporu.⁵¹ Sicer pa beremo v Slovencu, da je med vojno "ravnanje italijanskih oblasti s slovenskim oziroma hrvaškim prebivalstvom Julijske krajine (...), v primeri s prejšnjimi časi v političnem oziru bolj prijazno, tako da ima ljudstvo, ki mora itak nositi težke gospodarske žrtve, mir vsaj pred šikanami v političnem pogledu".⁵²

Odnos primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov do vojne v Etiopiji, kakor se je pokazal ob odhodu mobiliziranih in v emigrantskem časopisu, je spodbudil Komunistično partijo Italije, da je povabila oktobra 1935 v glasilu UnitÉ "vse privržence osvoboditve Julijske krajine, vse borce za svobodo Slovanov, da se združijo z nami, da marširajo z nami proti fašizmu. (...) Globoke razlike nas ločujejo od programa julijskih nacionalistov. Toda s temi strankami nas v tem trenutku veže skupen cilj boja proti vojni v Afriki in proti fašizmu. Torej lahko korakamo skupno v interesu Italijanov in Slovanov". V januarju pa je komunistična *L'Idea* popolare objavila še članek "Due parole all'Istra" z ugotovitvijo, da emigracija v Jugoslaviji z glasilom Istra končno išče zaveznike med italijanskimi antifašisti, zato naj pristopi k ljudski fronti, h kateri so "revolucionarni nacionalisti Julijske krajine že pristopili". Urednik Istre Tone Peruško je že 4. oktobra 1935, namreč v uvodniku Historijski momenat opisal blok, ki se ustvarja v Evropi ob napadu na Etiopijo in aktivnost italijanskih antifašistov v emigraciji. Na vprašanje, kako naj se slovenska in hrvaška emigracija v Jugoslaviji obnaša, je odgovoril, da si mora začrtati enako linijo: boj proti fašizmu.

K ljudski fronti je pristopila narodnjaška ilegalna organizacija TIGR, ki se je prav z namenom pogajanja s KPI predstavila kot Narodnorevolucionarno gibanje Slovencev in Hrvatov Julijske krajine. Njeno vodstvo je bilo tedaj v Jugoslaviji, od tu se je dopisovalo s partijskim vodstvom v Parizu. Besedilo pakta je bilo sprejeto 15. decembra 1935: Patto di unitÉ d'azione tra il Partito comunista d'Italia e il Movimento nazionale rivoluzionario degli sloveni e croati della Venezia Giulia". Stranki sta se obvezali delovati enotno za "obrambo zatiranih narodnosti, za njihovo osvo-

⁵⁰ Arhiv Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije, 2024 - ZA, inv. 245, Kvestura Trst. Citati so prevedeni iz italijanščine, originalna slovenska besedila niso znana.

⁵¹ *Aula IV*, ZTT, 1970, str. 53.

⁵² Ponedeljski Slovenec, 24. 2. 1936.

boditev izpod italijanskega imperialističnega pritiska in za boj proti fašizmu in vojni". Narodni revolucionarji - tigrovci (pakt so podpisali Albert Rejec, Danilo Zelen in Just Godnič) so se obvezali ustvarjati ljudsko fronto vseh plasti slovenskega in hrvaškega prebivalstva v Julijski krajini, "na osnovi enotnega boja za narodne zahteve, proti vojni in fašizmu". Že marca 1936 so izdali prvo številko ciklostiliranega glasila *Ljudska fronta*, ki je skupaj s Svobodo širil protifašistično propagando.⁵³

Svoboda je že v začetku leta 1935 opozarjala s člankom "Roparski pohod Mussolinija" na italijanski imperializem, za katerega bodo padali tudi Slovenci in tirolski Nemci, zato naj vojaki dezertirajo z orožjem, z dokumenti, z vojaškimi informacijami in zagotavljala, da TIGR širi svoj boj tudi na pravice slovenskih in hrvaških delavcev v Afriki ter pozdravlja "boj italijanskega delavca proti fašizmu". Ob napadu je s člankom "3. oktober 1935 in mi", poleg opisov uničujoče situacije v Italiji vabila ljudi, da ne smejo "udano čakati, da bo prišla osvoboditev sama od sebe", naj se pridružijo italijanski revoluciji, naj vstopajo v revolucionarno organizacijo TIGR, ki se pripravlja, da izrabi priložnost za osvoboditev. 3. oktober je torej proglasila za začetek priprav na obračun z mobilizacijo vseh revolucionarnih sil. Ljudska fronta je marca 1936 s člankom "Mir-kruh-svoboda!" širila protivojno propagando, zahtevala, naj se slovenski vojaki vrnejo iz Afrike, ker to ni vojna za njihov kruh, saj je gospodarski položaj vedno težji, draginja pa vedno večja. "Vojna v Afriki je popolnoma zavožena", če bi se pa, "kar je popolnoma izključeno, zmagoslavno končala, ne more ne fašizmu, ne Italiji, ne italijanskemu narodu, še najmanj pa našemu ljudstvu prinesiti kaj dobrega". Svoboda ni spremenila tona, tudi potem ne, ko je vojna "zmagoslavno končala"; objavila je članke s podcenjevanjem in omalovaževanjem njenih rezultatov in posledic. O narodni manjšini je zapisala, da se bodo zanjo časi še poslabšali, vendar ne sme obupati, ker fašizmu je usojen propad, vojna v Afriki je bila samo injekcija za podaljšanje njegovega življenja. Ljudstvo naj se zanese na revolucionarno organizacijo, ki je že sklenila zaveznitvo z drugimi protifašističnimi silami in zmaga je lahko samo naša.⁵⁴

Na vprašanje, kakšne so bile za primorske Slovence posledice abesinske vojne, bi bil najbrž najprimernejši odgovor: takšne, kakor za vse prebivalstvo Italije, vsaj kar zadeva gospodarsko področje, ki si je po vzpostavitvi normalnih odnosov s sankcionističnimi državami hitro opomoglo. Bistvena sprememba za Italijo in Julijsko krajino pa je bila v nadaljnji militarizaciji države, v udeležbi Italije s prostovoljci v španski državljanski vojni, ki je začela takoj po zmagi v Etiopiji, in to na obeh straneh, ter na pripravah na širši svetovni spopad. Gospodarsko je Julijska krajina pridobila, kot so poročali provincijski prefekti leta 1937, tako da je ohranjala in razvijala intenzivnost kmetijstva, razvoju tržaške trgovine je posebej koristil uvoz poceni kave iz Etiopije, tekstilni industriji nov trg v Afriki. "V pospešenem tempu deluje barvarnica v Gorici, tovarna poljedeljskih strojev v Batujah, tekstilna tovarna v Podgori, lesna industrija, industrija pohištva in cementa Salonit" (tovarna cementa v Anhovem). Režim cen se je zaostрил zaradi

⁵³ M. Kacin Wohinz: Ljudskofrontno povezovanje Slovencev v Italiji. *Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS*. Ljubljana 1977, str. 135-154.

⁵⁴ Ljudska fronta, Glasilo narodno revolucionarne org. Julijske krajine, marec 1936. Svoboda, Glasilo revolucionarne organizacije Julijske krajine, VII, št. 2; VIII, št. 14; IX, št. 1 in 10.

devalvacije lire, denarni obtok se je povečal zaradi višje produkcije, povečanih dohodkov posestev ter pošiljk delavskih prihrankov iz Abesinije. S tem se je tudi brezposelnost zmanjšala, najnižja je bila prav med vojno v Etiopiji oziroma vse leto 1936. V Abesinijo je bilo leta 1936 poslanih okoli 800 delavcev iz Goriške pokrajine, nad 800 naj bi jih zaposlile ladjedelnice v Trziču, mnoge so vzeli premogovniki v Labinu in rudnik v Rajblju, veliko delavcev pa so zaposlovala tudi "obsežna vojaška dela na meji". Obsežnemu poročilu o gospodarstvu v Julijski krajini v letu 1936, povzetem po poročilih prefektov in gospodarskih funkcionarjev, je časopis Istra dodal le to, da je normalno, da iz njega veje optimizem, o slovenskem in hrvaškem kmetu pa je znano, da mu gre samo slabo. Raje bi vedeli, nadaljuje, "za število prodanih kmetij raznim bankam iz stare Italije, ki so potem nastanile svoje kolone na slovenski zemlji."⁵⁵

Za zgodovino slovenske manjšine bi bili pomembni podatki o zaposlovanju delavcev v kolonijah Vzhodne Afrike. Časopis Istra sklepa v sorazmerju s splošnimi podatki, ki jih je objavil italijanski statistični vestnik. Tako je število Slovencev in Hrvatov, navzočih v koloniji ob koncu posameznega meseca od januarja 1937 do junija 1938, v posebni tabeli le ocenjeno, ne pa stvarno. Gibalo naj bi se od 1651 v marcu 1937 na 523 v juniju 1938. V času od januarja 1936 do konca 1938 je umrlo v Vzhodni Afriki 44 delavcev iz Julijske krajine, sorazmerno temu skupnemu številu naj bi jih bilo 26 slovenske in hrvaške narodnosti. Te ocene so se piscu poročila zdele prenizke, kajti "verjetno je, da je slovanski živelj iz Julijske krajine v Vzhodni Afriki sorazmerno močnejše zastopan kot italijanski, saj so v prvem času naše brezposelne delavce naravnost silili v Abesinijo." Sicer pa skupnega števila odhodov ni lahko ugotoviti, ker so odhajali tjakaj začasno, se menjavali, po končani vojni so ostajali tam kot delavci tudi nekateri vojaki, med repatriiranimi pa je statistika štela tudi vojake. Po oceni Istre je v celoti odšlo na delo 4305 delavcev iz Julijske krajine in Zadra, od tega 2580 Slovencev in Hrvatov.⁵⁶ Iz Afrike so se možje, vojaki in delavci vračali oboleli za malarijo, zato da so bili prav kmalu spet mobilizirani, poslani večinoma v neoborožene kazenske "specialne bataljone", da so jih čimbolj oddaljili od bojnih polj. V časopisu Istra beremo, da so trije italijanski vojaki, med njimi dva Slovenca, pobegnili iz Francove vojske v Španiji in se pridružili rdečim, italijanskemu bataljonu Garibaldi, v katerem je bilo mnogo Primorcev. Slovenska dezerterja sta povedala "da sta bila že v Abesiniji, od koder so ju že poslali domov, a po dveh tednih sta morala zopet zdoma in bila sta odposlana kot 'prostovoljca' Francu na pomoč".⁵⁷

Poseben "primer primorskega Slovenca v Abesiniji" je primer Antona Ukmarja. Anton Ukmar - Tone, član italijanske komunistične partije, doma s Proseka, je leta 1930 zbežal pred aretacijo v Jugoslavijo, nato je v Franciji sodeloval pri CK KPI v komisiji za nacionalno vprašanje, medtem je bil tudi v Sovjetski zvezi, nato v španski državljanski vojni. Marca 1939 ga je francoska obveščevalna služba v sporazumu z vodstvom italijanske partije in etiopsko vlado v emigraciji poslala v zasedeno Etiopijo, skupno s tremi sodelavci in skupino etiopskih študentov, za inštruktorja abesinskim gverilskim enotam. Prevezel je operativno območje pokrajin Godžam in Gondor. Poleg vojaških inštrukcij za gverilsko vojskovanje si je zlasti

⁵⁵ Istra, 1937, št. 28.

⁵⁶ Istra, 1938, št. 36.

⁵⁷ Istra, 12. 2. 1937.

prizadeval organizirati protiitalijansko propagando in vplivati na domačine, da so zapuščali italijanske enote in se pridruževali gverilcem. Sicer pa je doživljal vse mogoče avanture, smrtno je zbolel za malarijo in se končno maja 1940 ilegalno vrnil v Francijo ter se pridružil tamkajšnjim partizanom. Po kapitulaciji Italije ga je vodstvo KPI poslalo organizirati italijanske partizanske enote, bil je komandant garibaldinskih brigad VI. cone severne Italije in osvoboditelj Genove, ki ga je proglasila za svojega častnega meščana, prejel je tudi zlato medaljo italijanskega odporniškega gibanja.⁵⁸

Milica Kacin Wohinz

IN MARGINE ALLA 'GUERRA D'ABISSINIA'

Riassunto

A causa dell'aggressione dell'Italia all'Etiopia (allora Abissinia), dal 3 ottobre 1935 al 5 maggio 1936 furono interrotti i colloqui tra l'Italia e la Jugoslavia, paesi che, dopo lunghi anni di inimicizia, stavano riacciando i rapporti proprio dai primi mesi del 1935. La Jugoslavia fu costretta, anche se contro voglia, a mettere in pratica le sanzioni economiche contro l'Italia come aveva stabilito la Società delle Nazioni. Tuttavia il governo jugoslavo cercò di conservare le simpatie dell'Italia, eludendo le sanzioni, proibendo la propaganda antiitaliana sulla stampa e ostacolando l'attività delle organizzazioni degli emigrati dalla Venezia Giulia. Dopo la guerra le trattative furono riprese e portarono ad un accordo politico tra i due stati. La guerra aveva colpito in modo particolare le minoranze nazionali slovena e croata, che erano sottoposte ad una forte pressione snazionalizzatrice dal regime fascista. Circa 1000 uomini disertarono o fuggirono in Jugoslavia prima della mobilitazione, non desiderando combattere per sottomettere l'Etiopia ad uno stato da cui essi stessi erano oppressi. La maggior parte fu confinata dal governo jugoslavo con sovvenzioni minime, ma furono aiutati dalle organizzazioni degli emigrati in Jugoslavia e nell'America del Sud ed anche dalle organizzazioni antifasciste italiane in esilio. Coloro che furono costretti a partire per la guerra manifestarono pubblicamente per le vie di Gorizia le loro idee antimilitariste, nazionali slovene e antifasciste. Era convinzione diffusa che i soldati di nazionalità slovena e croata sarebbero stati i più esposti durante le operazioni di guerra. Per la maggior parte furono in forza nella divisione Gavignana che condusse strenue battaglie per Adua, ma non si registrarono molte vittime, anche perché la brutale aggressione non incontrò che una debole resistenza. Alcuni disertori, che trovarono rifugio tra le file etiopi, vennero condannati a morte dal tribunale militare italiano. L'invio di operai sloveni nella nuova colonia dell'Africa orientale era in accordo con i progetti di snazionalizzazione tendenti a far diminuire il numero degli allogeni in Italia.

La popolazione slovena e croata della Venezia Giulia fu colpita dalla guerra sul piano economico come tutto il resto della popolazione italiana. Molti generi di prima necessità vennero razionati, i prezzi salirono e furono massimalizzati, la mancanza d'importazione richiedeva un'economia autarchica, cui si dovette adattare anche l'agricoltura. Significative in tal senso le azioni di raccolta di materie prime e metalli: i coniugi sloveni furono costretti per motivi politici a sostituire le fedi d'oro con altre di ferro. Durante la guerra la pressione politica fu allentata, tuttavia continuarono le condanne per reati politici, soprattutto l'invio al confino per defezioni, propaganda antiitaliana e antifascista, per diserzione e fuga. Anche il clero sloveno ebbe una condotta di "resistenza", non partecipando alle celebrazioni dopo la vittoria. Sul Carso triestino la gioventù organizzò una distribuzione illegale di doni

---

⁵⁸ R. Bradaškaja: *Revolucionar Miro. Življenska zgodba Antona Ukmarja*. Trst 1981.

natalizi alle famiglie piŹ povere che ebbe come conseguenza l'invio al confino. Il Partito comunista italiano si servì dei sentimenti antimilitaristi e antifascisti delle persone che attendevano la sconfitta dell'Italia e l'annessione del Litorale e dell'Istria alla Jugoslavia per sancire un accordo operativo con il movimento di liberazione popolare illegale degli Sloveni e dei Croati della Venezia Giulia. Tra l'altro inviò nella colonia africana A. Ukmar, sloveno di Trieste, affinché organizzasse la guerriglia tra gli indigeni.